

Damian Sitkiewicz

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Adolf Dykow (1907-1943)

Dykw Adolf (1907-1943) – funkcjonariusz Aussenstelle Sipo i SD w Radzynie Podlaskim w stopniu plutonowego (Unterscharführer), tłumacz języka niemieckiego w miejscowym areszcie okupacyjnej niemieckiej policji w Radzynie Podlaskim (gestapo), odpowiedzialny za zbrodnie co najmniej kilkuset osób na Podlasiu, szczególnie w powiecie radzyńskim. Ze względu na jego zbrodniczą działalność miejscowa ludność określała go mianem „kata Podlasia” lub „kata Południowego Podlasia”.

Ur. 10 X 1907 r. w Okalewie, w wiosce zamieszkałej przez kolonistów niemieckich. W tym środowisku się wychowywał. Jego matka była Ukrainką, a ojciec Niemcem. Młody Adolf wzrastał głównie we wsiach Okalew, Cichostów oraz Wołyń.

W ostatniej z tych miejscowości matka D. prowadziła restaurację. Po osiągnięciu wieku dojrzałego został powołany do Wojska Polskiego, gdzie zdobył jeden ze stopni podoficerskich. Następnie przeniesiono go do rezerwy. Zamieszkał w Wołhyniu i pracował tam jako stolarz. Dał się poznać jako dobry fachowiec. Owocem jego pracy były m.in. robota stolarska w młynie parowym w Komarówce Podlaskiej oraz w magazynie na stacji kolejowej w Bezwoli. Jego zawód pozwalał na poznanie ludzi i stosunków panujących w Radzynie Podlaskim i okolicznych miejscowościach.

Wraz z wybuchem II wojny światowej i nastaniem okupacji niemieckiej D. związał się z niemieckimi służbami bezpieczeństwa, choć być może miał z nimi kontakt znacznie wcześniej. Na początku okupacji znalazł się w placówce niemieckiej Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Radzynie (Aussenstelle Sicherheitstpolizei und SD), stając się de facto funkcjonariuszem i tłumaczem Gestapo oraz członkiem SS. W ostatniej z tych formacji uzyskał stopień plutonowego (Unterscharführera).

Działalność w niemieckiej policji rozpoczął od skazania na śmierć 5 sąsiadów, z którymi wychowywał od dzieciństwa. Jego działania jako funkcjonariusza niemieckich służb polegały głównie na wskazywaniu osób, które miały zostać poddane egzekucji, aresztowaniu lub zsyłce do obozu. Aktywność D. polegała na aktywnej pracy w terenie, gdzie tropił wszelkie przejawy konspiracyjnego życia Polaków, często ich zabijając. Zajmował się także torturowaniem i biciem więźniów w radzyńskiej placówce gestapo. Uczestniczył w prześladowaniu i mordowaniu ludności żydowskiej.

Codzienną D. wypełniały objazdy powiatu, gdzie wraz z innymi funkcjonariuszami nachodził osoby działające w konspiracji lub ich rodziny. Jednocześnie wiele najść miało także charakter rabunkowy, np. w grudniu 1939 r. Gestapo aresztowało właściciela młyna w Komarówce Podlaskiej, Józefa Hawryluka, który wkrótce został zastrzelony. D. miał z nim osobiste porachunki.

W 1940 r. liczba aktów przemocy i zbrodni, za które odpowiadał D., była coraz większa i wzrastała także w kolejnych latach. Oto niektóre z nich: w 1940 r. do miejscowości Kostry w gminie Milanów przybył wraz z funkcjonariuszami SS, aresztowali Stanisława Czuryłę i Józefa Matysiaka, którym postawiono zarzut niedostarczenia kontyngentu i wywieziono do więzienia na Zamku w Lublinie, skąd powrócili 20 lipca 1941 r.; z inspiracji tłumacza Gestapo aresztowano i rozstrzelano 5 lipca 1940 r. w lasu w pobliżu wioski Sitno i szosy Radzyń – Kock konspiracyjną grupę radzyńskich harcerzy z ich dowódcą por. Stefanem Lisowskim.

Dramatyczne wydarzenia miały związek ze śmiercią zabitego przez nieznaną sprawców w maju 1940 r. volksdeutscha Juliusa Machela z Juliopola. W odwecie koloniści niemieccy z Okalewa i Cichostowa zamknęli w chlewie Ludwika Rymuszkę i Aleksandra Goleckiego oraz być może jeszcze jednego mężczyznę o nazwisku Wróbel. Wkrótce do wsi przyjechał D., by przekonać zebranych na tę okoliczność Niemców, że należy pomścić śmierć J. Machela. W tym celu koloniści porwali kolejne osoby, które siłą przywiedli na miejsce kaźni. Wedle zeznań świadków zginęło wówczas od 10 do 15 osób.

D. doskonale odnalazł się w roli funkcjonariusza pozyskującego agentów służących lokalnemu Gestapo do rozpoznawania struktur AK i innych organizacji konspiracyjnych. Wiele informatorów gestapo zamieszkiwało w miejscowościach leżących między Radzyniem, a Parczewem, a także we wschodniej części powiatu radzyńskiego. Tam znajomości i wpływy D. były szczególnie silne. W gronie jego zaufanych informatorów znaleźli się m.in. Czesław Bołba z Ostrówek oraz pani K. z Komarówki Podlaskiej. Prawdopodobnie dzięki jej aktywności w grudniu 1940 r. do Komarówki przybył D., który przeprowadził akcję aresztowania 15 osób należących do ZWZ. Część z nich zakatowano w radzyńskim i lubelskim więzieniu. Pozostałych wysłano do Auschwitz i Flossenburgera. Inną niemiecką akcją prowadzoną przez D. było aresztowanie w maju 1941 r. w miejscowości Kopina w gminie Milanów Tadeusza Bożyma – dowódcy placówki AK. Partyzant został wydany przez agenta o nazwisku Rokicki (braki imienia). Trafił do obozu w Auschwitz, gdzie zmarł.

Do ofiar D. można zaliczyć wiele osób, które były prześladowane bądź ginę-

ły w różnych okolicznościach i warunkach. Brutalnemu śledztwu poddano Piotra Nużyńskiego, który został aresztowany w Radzynie w październiku 1941 r. Był torturowany przez funkcjonariuszy radzyńskiego gestapo, m.in. przez D., następnie został wywieziony do Auschwitz, gdzie zmarł. Okrutnie potraktowano także Franciszka Znoja, przeciwko któremu wysunięto oskarżenie rozbijania Niemców w 1918 r. Przeszedł przez śledztwo w radzyńskim areszcie i na Majdanku nikogo nie wydając. Ofiarami niemieckiego systemu zbrodni, którzy przeszli przez radzyńskie Gestapo, byli także m.in.: Kazimierz Szewczyk – muzyk z Łukowa (zmarł we Flossenburgu), Teodozjusz Nowiński – aptekarz, również z Łukowa (zmarł w Auschwitz), ponad 50 osób z Lisiowólki i Zbulitowa aresztowanych 7 kwietnia 1941 r., spośród których większość trafiła do Auschwitz, a pozostali na lubelski Zamek. Do obozu w Oświęcimiu z inspiracji D. oraz innych funkcjonariuszy i agentów gestapo trafiło również 9 osób aresztowanych 25 maja 1941 r. we wsi Milanów.

Działając w ramach policji niemieckiej D. zbudował siatkę agentów, przy pomocy których rozpracowywał organizacje konspiracyjne. Należeli do nich m.in. Jan Pierogowiec, gospodarz z Wohynia oraz współpracujący z tym ostatnim Jan Kiewel z Radzyna. Współpracę z D. podjął także Jan Kot, który otrzymał zadanie inwigilowania partyzantki i informowania o jej ruchach. Pomagał mu w tym niejaki Bogudzki, podejmujący się śledzenia aktywności partyzantów na terenie gminy Jabłoń. Skutecznym agentem okazał się być Józef Nowacki ze Zbulitowa, z zawodu ogrodnik. Wskazywał on Niemcom żołnierzy AK z Bezwoli, Wohynia i Zbulitowa. Za jego sprawą rozstrzelano 28 osób, które wydał w ręce Niemców.

Terror w wykonaniu D. i podporządkowanych mu funkcjonariuszy Gestapo skierowany przeciwko ludziom podziemia trwał nieprzerwanie aż do jego śmierci. Przez cały ten czas organizowano oblawy antypartyzanckie. Największym echem wśród miejscowej ludności odbiła się egzekucja w miejscowości Płudy w maju 1943 r. Wówczas Niemcy, poszukując należącego do AK Bronisława Pawliny, nie zastawszy go w domu zamordowali 7 osób, w tym również kobiety i dzieci.

Oprócz działalności skierowanej przeciwko polskiej konspiracji, D. zaangażował się także w represje, prześladowania oraz morderstwa skierowane przeciwko Żydom. Brał udział w likwidacji getta w Komarówce, w którym pracowało blisko 600 mężczyzn. W październiku 1942 r. funkcjonariusz wraz z innymi Niemcami miał za zadanie Żydów poniżyć i ograbić, co czynił. Następnie, w czerwcu lub lipcu 1943 r., getto zostało w brutalny sposób zlikwidowane. W czasie tej akcji Polacy zostali zmuszeni przez Niemców do dostarczenia kilkudziesięciu furmanek, którymi wywożono Żydów do getta w Parczewie. W tej kierowanej przez D. akcji brało udział blisko 50 Niemców oraz m.in. Zefiryn Świnko, funkcjonariusz Polnische Polizei.

Wpływy D. sięgały do Parczewa, gdzie zarówno on sam jak i inni funkcjonariusze Gestapo prowadzili rabunek ludności cywilnej. Miasto stało się miejscem libacji alkoholowych, zabaw, a także grabienia stłoczonych w getcie Żydów i intensywnej pracy z agenturą. D. przyjeżdżał tam co pewien czas. Miejscem spotkań „kata Podlasia” z parczewskimi informatorami była restauracja volksdeutschki Janiny Odrzygóźdź przy ul. Kościelnej. Kobieta stała się jednym z agentów D. Oprócz

niej jego informatorami, chętnie zaglądającymi do restauracji, byli m.in. Stanisław Budzyński, Stefa Safian, Antoni Centkowski, a także Stanisław Borkowski, który podczas likwidacji getta w Parczewie jesienią 1942 r. otrzymał fabrykę wody sodowej, którą uprzednio odebrano Marianowi Markowskiemu. Teściowa S. Borkowskiego – Janina Androwicz otrzymała z rąk D. odebraną Żydom fabrykę cukierków. Przypadków przejmowania dóbr po Polakach i Żydach w Parczewie było znacznie więcej.

Najsukuteczniejszym informatorem D. w Parczewie był Stanisław Bocian, którego pozyskano do współpracy we wrześniu 1942 r. Zadania agenta ogniskowały się wokół badania nastrojów politycznych wśród miejscowej ludności, ze szczególnym uwzględnieniem jej stosunku do Niemców. Na podstawie jego donosów radzyńskie gestapo aresztowało wiele osób. Wśród nich m.in. braci Franciszka i Wacława Domańskich działających w oddziałach komunistycznych na terenie lasów pod Czemiernikami. S. Bocian złożył również donos na komunistę Bolesława Marszałka ze wsi Brudno. Kolejną osobą, którą aresztowano z „polecenia” S. Bociana, był Tadeusz Szarapko, który udzielał wsparcia AL i żydowskiej partyzantce. Wraz z D. Bocian brał udział w prześladowaniu Żydów i likwidacji miejscowego getta.

W 1942 r. żołnierze AK z Parczewa zorganizowali dwa zamachy na A. Centkowskiego i S. Bociana. Pierwszy był całkowicie nieudany, w drugim śmierć poniósł Centkowski, natomiast Bocian został ranny. S. Bocian został skazany po wojnie przed na karę śmierci.

Zbrodnicza działalność D. stała się przyczyną wydania na niego w 1942 r. przez Armię Krajową kary śmierci. Żołnierze podziemia kilkakrotnie bezskutecznie podejmowali próby jego unicestwienia. Funkcjonariusz poruszał się zawsze z obstawą posiadającą erkaem, a jego samochód jeździł różnymi trasami. Dowództwo wojskowe obwodu radzyńskiego AK otrzymywało z czasem coraz więcej meldunków informujących o zagrożeniu i rozpracowaniu przez Gestapo najwyższych czynników dowódczych partyzancki polskiej w powiecie, a nawet poza nim. Po wielu próbach i trudach związanych z realizacją zamachu na życie D, akcja została wreszcie skutecznie przeprowadzona 30 października 1943 r. na trasie Radzyń – Wisznice, blisko 10 km na wschód od Radzyna. Wraz z D. zginęła cała załoga mu towarzysząca. Oddziałem wykonującym wyrok śmierci dowodził komendant obwodu radzyńskiego AK Konstanty Witkowski „Müller”. Niemcy zorganizowali odwet zabijając w połowie listopada 1943 r. kilkadziesiąt osób ze Zbulitowa Małego i Bezwoli. D. odpowiadał za śmierć około 600 Żydów i od kilkudziesięciu do kilkuset Polaków. Szacunki te są, jak dotąd, trudne do ustalenia.

Bibliografia:

Źródło: AIPN BU 0398/13/7, k. 115; AIPN BU 2448/589, k. 79-79v, 333 i 333v, 445, 598, 601-602, 620; AIPN BU 2448/595, k. 38-28v; AIPN GK 180/19, k. 9 i 9v, 47-48, 69; AIPN GK 196/272/CD (Najwyższy Trybunał Narodowy, Akta procesu Josepha Böhlera), Sprawozdanie sytuacyjne starosty po-

wiatowego w Radzynie Podlaskim, 9 czerwca 1940 r., k. 131; AIPN Lu 08/178, PUBP w Radzynie. Plan agenturalno-operatywnej pracy na odcinku Volksdeutchów, współpracowników niemieckich i konfidentów gestapo, Radzyń, 2 marca 1949 r., k. 8; tamże, Raport nr 3 o przebiegu rozpracowania obiektowego „RO-1”, Radzyń Podlaski, 15 lutego 1950 r., k. 20; AIPN Lu 08/298, t. 4, Protokół przesłuchania świadka Stanisława Filipiaka, Radzyń Podlaski, 20 stycznia 1967 r., k. 64-65; tamże, Protokół przesłuchania świadka Zygmunta Korszenia, Radzyń Podlaski, 10 stycznia 1967 r., k. 69-72; AIPN Lu 08/298, t. 5, k. 65; AIPN Lu 284/407, t.1, Protokół przesłuchania świadka Stefanii Kwoczko. Radzyń Podlaski, 4 grudnia 1969 r., k. 12-12v; AIPN Lu 284/466, t. 1, Zeznanie Antoniny Prokopiuk przed Sądem Powiatowym w Radzynie, 2 października 1967 r., k. 5, tamże, Zeznanie świadka Piotra Kopczuka z 25 października 1967 r. przed Sądem Powiatowym w Radzynie Podlaskim, k. 7-8; AIPN Lu 284/871, Protokół przesłuchania świadka Ludwika Kryńskiego, Lublin, 31 sierpnia 1972 r., k. 5-5v, tamże, Protokół przesłuchania świadka Piotra Zakrzewskiego, Lublin, 31 sierpnia 1972 r., k. 6-6; AIPN Lu 319/292, Protokół przesłuchania świadka Mariana Laskowskiego, Parczew, 5 sierpnia 1946 r., k. 14-14v; tamże, Protokół przesłuchania świadka Mariana Markowskiego, Parczew, 18 kwietnia 1948 r., k. 34-34v; tamże, Protokół przesłuchania świadka Herminy Michalczuk, 18 kwietnia 1948 r., k. 39; tamże, Protokół przesłuchania świadka Feliksy Michalczuk, Parczew, 19 kwietnia 1948 r., k. 43-43v; AIPN Lu 330/31, Protokół przesłuchania oskarżonego Stanisława Bociana, 7 września 1944 r., k. 16, tamże, Protokół przesłuchania oskarżonego Stanisława Bociana, 12 września 1944 r., k. 18-25; tamże, Protokół zeznania Stanisława Bociana, 12 września 1944 r., k. 29-30; tamże, Protokół rozprawy głównej, 2 listopada 1946 r., k. 407; tamże, Dalszy ciąg rozprawy głównej, Lublin, 2 listopada 1946 r., k. 410; APL, Ortskommandantur I/524, sygn. 18, k. 139; OKŚZpNP w Lublinie, sygn. Ds. 131/67, t. 6, Protokół przesłuchania świadka Konstantego Mroza z dnia 5 maja 1976 r. w Prokuraturze Powiatowej w Radzynie Podlaskim, k. 912; OKŚZpNP w Lublinie, sygn. Ds. 131/67, t. 11, Notatka służbowa posterunku Milicji Obywatelskiej, pow. Radzyń Podlaski, Komarówka, 5 października 196 r., k. 1208; OKŚZpNP w Lublinie, sygn. Ds. 151/67, t. 1, Protokół przesłuchania Seweryna Trzcieskiego, 30 czerwca 1966 r., k. 3; W.W. Bednarski, *Kolaboracja*, [w:] *Ziemia radzyńska 1939-1944*, red. D. Magier, Radzyń Podlaski 2010, s. 303; C. Bardzik, *Rejon II Obwodu AK Radzyń Podlaski (Placówka Parczew)*, [w:] *Armia Krajowa na środkowej i południowej Lubelszczyźnie i Podlasiu. Materiały z sesji naukowej KUL, 24-25 IX 1985*, red. T. Strzembosz, Lublin 1995, s. 373-374; S.M. Jankowski, *Strzały nad więzieniem. Najśłynniejsze akcje Armii Krajowej*, Warszawa 1992, s. 118; S. Jarmuł, *Radzyński Obwód Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej 1939-1944*, Biała Podlaska 2000, s. 79-80, 212-217; J. Juszczyński, *Jak zginął Adolf Dykow*, „WTK”, nr 31 (1961), s. 5; K. Oniszczyk, *Rejon VIII Obwodu AK Radzyń Podlaski (Placówka Komarówka Podlaska)*, [w:] *Armia Krajowa na Środkowej i południowej Lubelszczyźnie i Podlasiu. Materiały sesji naukowej KUL, 24-25 IX 1985 r.*, red. T. Strzembosz, Lublin 1993, s. 384-385; K. Pietrzela, *Pomniki i groby wojenne*, [w:] *Ziemia radzyńska 1939-1944*, red. D. Magier, Radzyń Podlaski 2010, s. 343-345; D. Sitkiewicz, *Ukraińcy*, [w:] *Ziemia radzyńska 1939-1944*, red. D. Magier, Radzyń Podlaski 2010, s. 160-161; J. Sroka, *9 Podlaska Dywizja Piechoty Armii Krajowej*, Biała Podlaska 1995, s. 21; J. Sroka, *Kat Południowego Podlasia*, „Kurier Lubelski”, nr 88 (3399) z 14-15 kwietnia 1967 r., s. 3.